

Milan Hibšer

Crkveni glazbenik i njegov instrument – Povijest orgulja (1)

Milan Hibšer diplomirao je filozofiju i religijsku kulturu na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Uz studij filozofije pohađao je i izvanredni studij orgulja na Institutu za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«, a poslije se upisuje kao redovni student crkvene glazbe. Orgulje je studirao i diplomirao kod prof. Mirte Kudrne, a improvizaciju kod prof. Ante Knešaureka. Redovito pohađa seminare i majstorske tečajeve interpretacije orguljaške glazbe, među kojima valja istaknuti imena kao što su: José Luis González Uriol (Španjolska), Roman Perucki (Poljska), Mario Penzar (Hrvatska), Karen de Pastel (Austrija), Danijel Drilo (Njemačka), Gabriel Bestion de Camboulas (Francuska) itd. Završio je magistarski studij orgulja i sakralne glazbe (s najvišim ocjenama – pohvala summa cum laude) na Akademiji za glasbo u Ljubljani u klasi prof. Marija Perestegija (orgulje), prof. Maksa Strmčnika (improvizacija) i prof. Ivana Florjanca (orguljaška kompozicija). Za magistarski recital, izveden na orguljama franjevačke crkve u Ljubljani, dobio je Prešernovu nagradu. Kao orguljaš korepetitor, improvizator i aranžer snimio je nekoliko CD-ova. Bavi se skladanjem liturgijske glazbe i glazbe za orgulje te je pridruženi član Hrvatskoga društva skladatelja. Kao orguljaš nastupao je u Hrvatskoj, BiH, Sloveniji, Austriji, Italiji, Češkoj i Mađarskoj. Orguljaš je u svetištu sv. Antuna Padovanskoga na Sv. Duhu u Zagrebu, a povremeno i u zagrebačkoj katedrali. Od 2017. umjetnički je voditelj orguljaškoga ciklusa koncerata u zagrebačkoj katedrali pod nazivom Zvuci orgulja zagrebačke katedrale. Predaje improvizaciju, organografiju i orgulje na Institutu za crkvenu glazbu »Albe Vidaković« Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu.

Uvod

Ima mnogo razloga zašto proučavamo povijest ljudskoga roda. Kaže se da je povijest učiteljica života. Iz povijesti možemo mnogo toga naučiti; može-

mo shvatiti zašto su neke stvari upravo takve kakve jesu danas. Možemo osvijestiti pogriješke i pokušati ih ne raditi u budućnosti, a možemo i početi cijeniti neke stvari koje su prošle svoj

teški put da bi se kristalizirale u ono što danas imamo, koristimo i cijenimo.

Povijest orgulja vrlo je zanimljiva. Ona ima svoje uspone i padove. Svaki crkveni glazbe-

nik, orguljaš, ali i bilo koja druga osoba, koja je posredno ili neposredno povezana s orguljama, trebala bi poznavati povijest orgulja. Ako upoznamo njihovu povijest i put koji su prošle da postanu, prvenstveno, liturgijsko glazbalo, možda ćemo ih više cijeniti. Možda ih ne ćemo samo tako lako »otpisivati«, možda ih ne će ostavljati po strani oni koji bi ih mogli »oživjeti«, a umjesto toga izabiru neko drugo, moderno rješenje. Ili ih možda ne će zaobilaziti oni ljudi koji bi ih mogli »oživjeti« svirajući ih te tako odbaciti predrasude o orguljama kao o starom i nemodernom glazbalu.

Instrumenti koji prethode orguljama

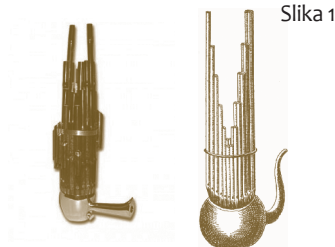
Čovjek je još u davnini otkrio da može stvoriti ton pušuci u šuplju trstiku, kost ili čak granu (didžeridu)¹. Ima nekoliko načina upuhivanja zraka u cijev.

Prvi je način da izravno pušemo u otvorenu cijev (koja je zatvorena na svojem drugom kraju) prisanjanjem donje usne na rub svirale. Na tom principu sviramo instrument pod nazivom *panova frula*, koji je bio poznat u mnogih naroda još davno prije nastanka prvih orgulja. Ovaj instrument u sebi objedinjuje više svirala različite duljine koje daju tonove različite visine. Tu vidimo vezu s orguljama.

Drugi način stvaranja tona u svirali mnogo je bliži nastanku tona u orguljama (detaljnije u

nastavku). Kod ovakve svirale zrak upuhujemo kroz usnik ispod kojega se nalazi izrezbarena ili voskom konstruirana jezgra. Zrak ulazi kroz jezgru i lomi se na otvoru koji se zove *labium* (usta); pola izlazi van, a pola nastavlja kroz sviralu stvarajući zvuk. Kod ovakvih svirala imamo i rupice koje pokrivamo prstima. Na taj način možemo skratiti ili produljiti najkraći put gdje se val zvuka lomi i dobiti viši ili niži ton.

No, s druge strane, čovjek je također otkrio da može proizvesti zvuk, tj. napraviti instrument uz pomoć jezička koji pod pritiskom zraka vibrira i proizvodi zvuk unutar svirale². Tako su već od davnina poznati i instrumenti s jezičnim sviralama – šo u Japanu, šeng u Kini i mašrokita u Indiji, instrument koji se spominje i u Bibliji³. On se sastoji od više jezičnih svirala koje su utaknute u primitivnu zračnicu, a polugama, uz pomoć prstiju, puštamo zrak u određenu sviralu. Ovakva glazbala i danas postoje u modernoj verziji (Slika 1.), a možemo ih smatrati poticajem za izgradnju jednoga kompleksnijega i većega instrumenta kao što su orgulje.

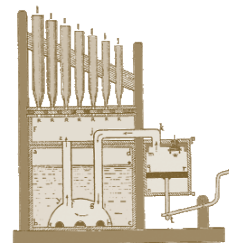

Slika 1

Stara Grčka i Rim

Važna je prekretnica izum velikoga instrumenta pod nazivom *hidraulis* (grč. ὑδραυλις). Ime dolazi od »hydra«, što znači voda i »aulos« što znači svirala. Izum se pripisuje Ktesibiju iz Aleksandrije (današnji Egipat), a nastao je oko 246. godine prije Krista. Ktesibije je bio izumitelj i mehaničar, a pripisuju mu se još neki izumi⁴. No najvjerojatnije je on samo složio mehanizam koji je bio plod dugotrajnoga razvitka kod mnogih naroda⁵. Ovaj se instrument sastojao od nekoliko dijelova (Slika 2.). Imao je veliku posudu u kojoj je bila voda, a unutar nje spremnik sa zrakom koji je voda tlačila. Tu se nalazio stlačeni zrak koji je bio ključan kao skladište zraka pod stalnim tlakom kako bi se dobio konstantan ton. Kako se zrak sviranjem trošio iz stlačene posude tako se morao nadopunjavati uz pomoć mehaničkih klipova koji su zahvaćali atmosferski zrak. Uz pomoć primitivna mehanizma, zrak se puštao u određenu sviralu i tako je nastajao ton.

Slika 2.

¹ Didžeridu je staro aboridžinsko glazbalo koje potječe iz Australije. Neki ga smatraju najstarijim puhaćim glazbalom nastalim čak prije 40 000 godina.

² Najjednostavniji je primjer ako uzmemo vlat trave (koja ima ulogu jezička) i stavimo ju između dva palca te puhnemo. Ton koji dobijemo može biti vrlo intenzivan po jačini i boji.

³ Usp. Dn 3, 5.

⁴ ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkezni glasbenik, 1992., str. 3.

⁵ KOVAČEVIĆ, Krešimir (gl. ur.). *Muzička enciklopedija III*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977., str. 7.

Po podacima iz djela *Pneumatika* Herona Aleksandrijskoga (1. st. poslije Krista), instrument je bio visok do 3 m, a širok 1,5 m. Imao je opseg od dvije oktave i samo jedan registar. Iako Vitruvije (u 1. st. prije Krista) opisuje instrument koji ima više od jednoga registra s više vrsta labijalnih svirala (otvorene i zatvorene), Heron Aleksandrijski spominje samo jezične svirale⁶. Koliko su takve orgulje bile popularne, govori i činjenica da su se već tada održavala natjecanja u sviranju orgulja. Jedan natpis iz tada poznatoga proročišta u Delfima govori o pobjedniku takva natjecanja – Antipatrosu iz Krete. Veliki govornik Ciceron također spominje orgulje koje je upoznao na svojim putovanjima po Grčkoj i Maloj Aziji. U to vrijeme Rimljani još nisu asimilirali orgulje, a i sama glazba nije bila odviše cijenjena te su ju najviše izvodili Grci i robovi. Orgulje su u prvom stoljeću poslije Krista bile već dobro poznate među Rimljanima, a ubrzo su postale i simbol bogatstva i moći najvišega društvenoga sloja⁷. Isto tako, često su korištene za svjetovne manifestacije (nikad u vjerskim obredima) kao što su gladijatorske igre i cirkusi. Čini se da je upravo ta činjenica odvrtila orgulje od ranokršćanske Crkve koja je orgulje povezivala s igrama i zabavom⁸. Sveti Justin ide

čak do te mjere da kaže kako svi oni koji se bave umjetnošću (glumci, glazbenici – pa i orguljaši!) moraju promijeniti svoje zanimanje ako žele biti kršćani. Nešto kasnije (u 4. stoljeću) spominju se »pneumatske« orgulje. Kod ovakvih orgulja više nema spremnik s vodom, nego se zrak tjera u svirale pomoću kožnih crpećih mjevova. Taj se sustav postupno razvijao te je u potpunosti isključio upotrebu vode za dobivanje stlačenoga zraka. Jedne takve orgulje pronađene su 1932. godine pored Budimpešte. Imale su četiri registra s po 13 svirala i 13 tipaka, a zračnice i pomicaljke bile su izrađene od bronce⁹.

Car Konstantin Veliki preselio je 330. godine mjesto vladanja iz Rima u Carigrad te je tako prenio i mnoga kulturna dobra sa Zapada na Istok. Konačno nestajanje orgulja iz zapadne kulture označio je pad Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine. Orgulje se i dalje grade, ali sada u Bizantskom Carstvu. One postaju luksuzni instrument koji se svira na dvorovima. Često su bogato ukrašene, a imale su i posebne mehaničke naprave (zvončice, »ptičji pjev« itd.). Orgulje su (hidraulične i pneumatske) prisutne i u arapskim zemljama. I ondje su se rabile izvan vjerskih obreda.

Povratak orgulja na Zapad

Orgulje se na Zapad vraćaju u 8. stoljeću. Dogodilo se to za

vrijeme vladavine Pipina Maloga, koji je zaređen za franačkoga kralja 752. godine. Bizantski car Konstantin Kopronymos (Konstantin V.) u nekoliko navrata šalje franačkomu vladaru darove, a među ostalim 757. godine i jedne orgulje. Bio je to izraz naklonosti, ali i priznanje Pipina Maloga kao sebi ravna. U to su vrijeme orgulje na Zapadu bile potpuno zaboravljene. Te darovane orgulje postavljene su u crkvu sv. Kornelija u Compiègneu¹⁰. Moguće je da je još nekoliko instrumenata došlo s Istoka, čak i tijekom vladavine Karla Velikoga. Postoji zapis redovnika Notkera iz 812. godine koji opisuje orgulje s više mjevova, metalnom zračnicom, bakrenim sviralama i najmanje tri registra¹¹. Za godinu 826. vezan je podatak o prvim izgrađenim orguljama na Zapadu. Izgradio ih je svećenik Georg iz Venecije koji je najvjerojatnije tu vještinu naučio u Bizantu. Te su orgulje za vladavine Ljudevita Pobožnoga postavljene u stolnu crkvu u Aachenu¹². Orgulje se u Rim vraćaju za vrijeme pape Ivana VIII. koji je godine 873. zamolio freisinškoga nadbiskupa Hanoa da mu pošalje jedne orgulje i orguljaša. Mnoge katedrale i opatije dobivaju orgulje, a poznat je podatak iz 950. godine o orguljama iz crkve sv.

⁶ ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkeni glasbenik, 1992., str. 3.

⁷ ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkeni glasbenik, 1992., str. 4.

⁸ DUGAN, Franjo, *Nauk o glasbalima*, Zagreb, Hrvatska državna tiskara,

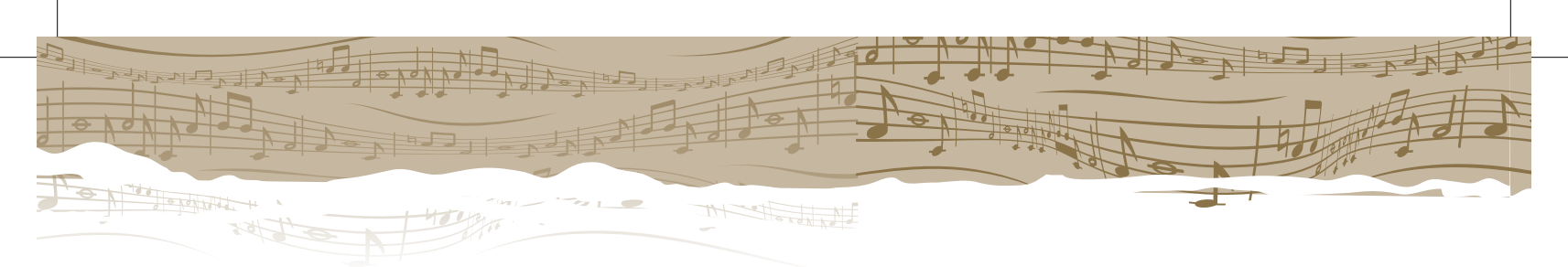
1944., str. 254.

⁹ Usp. TOMAŠIĆ, Đuro, *Organografija* (skripta), Zagreb, Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«, 1996., str. 20.

¹⁰ KOVAČEVIĆ, Krešimir (gl. urednik), *Muzička enciklopedija III*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977., str. 7.

¹¹ ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkeni glasbenik, 1992., str. 5.

¹² DUGAN, Franjo, *Nauk o glasbalima*, Zagreb, Hrvatska državna tiskara, 1944., str. 254.

Petra u Winchesteru koja je posjedovala ogromne orgulje sa 10 registara po 40 tonova. Za pokretanje 26 mjechova bilo je potrebno 70 muškaraca, a svirala su dvojica orguljaša¹³. Tek je Milanski koncil 1287. godine i službeno dozvolio uporabu orgulja u liturgiji.

Orgulje u ovim stoljećima još su uvijek imale neke zajedničke karakteristike koje valja istaknuti. Već je nekoliko puta istaknuto da su mnoge orgulje, čak i u antičkom vremenu, imale više od jednoga registra. No ti su registri bili spojeni zajedno i pritiskom na jednu tipku moglo se čuti uvijek isti zvuk – osnovni ton (otvoreni 8' registar) i njegovi gornji alikvoti (oktave i kvinte) koji su zajedno tvorili jednu veliku miksturu. Takav sklop, gdje su svirale koncipirane po principu blokova, naziva se *Blockwerk*¹⁴.

Prvi registar koji se počeo odvajati od tog bloka registra jest osnovni 8', tako da je orguljaš imao u početku dvije mogućnosti: svirati samo na njemu ili na punom zvuku orgulja¹⁵. Kasnije se alikvotni niz u potpunosti raščlanjuje (osim visokih mikstura) te se osim otvorenih svirala javljaju i poklopljene svirale (poklopljenice). Tehnika sviranja na takvim orguljama bila je mnogo

drukčija nego danas. Za neke je orgulje trebalo i više od jednoga svirača, budući da su poluge (tipke) bile velike i postavljene direktno ispred svirala određena tona, a pritiskale su se dlانovima i laktovima. Sigurno takve orgulje nisu imale neku važniju funkciju u liturgiji osim davanje intonacije zboru i unisono praćenje zbornskih glasova.

U 14. st. orgulje u Italiji već imaju primitivnu pedalu. Michael Praetorius navodi da su »tipke« nekoliko tonova bile povezane omčom koja se potezala nogom, tzv. »ovješena« pedala. Stoga je pogriješan podatak koji se veže uz Nijemca Bernharda kao izumitelja pedalne klavijature 1470. godine. Mnoge su gotičke orgulje prije 1470. imale primitivnu pedalu, a ovaj izum, kao ni mnogi drugi kod orgulja, ne možemo pripisati samo jednoj osobi¹⁶.

Nastanak višemanualnih orgulja vezan je uz ovu činjenicu. U crkvi su postojale velike orgulje, smještene na stražnjem zidu (koru), koje su bile glasnije. Uz njih imamo i prijenosne, manje (tiše) orgulje koje su koristili za pratnju gregorijanskoga pjevanja (pozitiv). Kako bi u određenom trenutku orguljaš mogao svirati na jednom mjestu, na malim i velikim orguljama, manje su se orgulje »ovjesile« o korsku ogradu. Ispod klavijature glavnih orgulja postavljena je klavijatura vezana za taj ovješeni »leđni pozitiv«. S vremenom je taj pozitiv postao fiksni i sastavni dio orgulja.

Ovaj povijesni pregled završiti ćemo u trenutku kada su se pojavili različiti stilovi u gradnji orgulja (vrijeme renesanse i ranoga baroka), koji su uvijek povezani uz određeni narod i kulturu. Tako možemo govoriti o nekoliko glavnih stilova gradnje orgulja: talijanski, španjolski, engleski, francuski i njemački stil. Posebno o svakom stilu govoriti ćemo kasnije.

Zaključak

Iz ovoga kratkoga i sažetoga povijesnoga pregleda možemo dobiti predodžbu kako su orgulje postale crkvenim instrumentom. One to u svojim počecima nikako nisu bile, štoviše, moglo bi se reći da je to posljednji instrument u razdoblju ranoga kršćanstva koji je imao priliku ući u liturgiju. No ipak je uzvišenost i plemenitost zvuka orgulja potaknula ljude da postave orgulje u crkvene prostore i tako uzvise svetu liturgiju.

Svakako je Božja providnost imala veliku ulogu u ovoj intrigantnoj povijesti orgulja. Tu činjenicu mi crkveni glazbenici uvijek moramo imati na umu te poticati i osvjestiti ostale glazbenike i klerike o orguljama kao jedinom i pravom liturgijskom glazbalu.

¹³ ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkevni glasbenik, 1992., str. 6.

¹⁴ KOVAČEVIĆ, Krešimir (gl. ur.), *Muzička enciklopedija III*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977., str. 7.

¹⁵ OWEN, Barbara, *The registration of baroque organ music*, Bloomington, Indiana University Press, 1997., str. 4.

¹⁶ Usp. ŠKULJ, Edo, *Orglarstvo*, Ljubljana, Družina – Cerkevni glasbenik, 1992., str. 6.